

Erdős Renée fals ígérete

1907 télutóján, sok-sok kaland és egy óriási szerelmi szakítás (Bródy Sándorral) után Erdős Renée, ez a nagyon furcsa, akkor már 10 éve ezzel a maga választotta – de valljuk meg, nagyon művi – művésznévvel élő (nem mellesleg valódi neve nem kevésbé volt poétikus: 1897-ig eredeti neve Ehrenthal Regina), fiatal nő az egyik versében így vallott:

Egyszer **megnyugszom** és **erős** leszek
 S majd **könnytelenül** járom az utat.
 És tűz, víz, nap, **zivatar közepett**
 Vidáman hordom vándorbatyumat.
 Egyszer majd **elrepülnek álmaim**,
 Mint **könnyű felhők** a **vihar után**
 S **zaklatott éjek látomásain**
Szendergő lelkem föl nem sír talán.
Szívem falán egyszer majd **rést nyitok**,
 Mert makacsul véd múlt emlékeket.
 S kiszórok onnan minden **lim-lomot**,
 Fakó **babér- és rózsalevelet**.
 Egyszer majd olyan **egyedül** leszek,
 Hogy elfelejtek **időt és napot**.
 S a **lét szárnyán cikázom csüggeteg**,
 Miként az **úrben bolygó csillagok**.
 S távol lesz tőlem: múlt, jövő, jelen –
 Távol a **zaklató álmok**, a **vágy** –
 S a **nagy éjben kialszom** hirtelen,
 Mint egy **ismeretlen, fáradt világ**.

Könny – elrepülő álmok – könnyű felhő – szendergő lélek – rózsalevél – egyedüllét – a lét szárnyán cikázom csüggeteg – úrben bolygó csillagok – álmok – vágy. Tiszta 19. század. A 19. század utolsó harmada újromantikus költőnemzedékének lírai képei és kulcsfogalmai. Mondjuk, az úrben bolygó csillagok egyenesen Vajda üstökösével hajlanak össze, az álmok és vágyak akár Reviczky-visszhangok is lehetnek, a könny a romantika és az újromantika alapfogalma és irodalmi toposza.

De másfelől: *erős – könnytelenül az útját járó nő – zivatar közepett – vihar után – zaklatott éjek látomásai – rést (!) nyitó asszony(khm...)szív – zaklató álmok – emésztő VÁGY – a nagy éjben hirtelen kialvó érzélem, ismeretlen, fáradt világ.* Ez meg tiszta 20. század.

* E rovatunkban olvasható tanulmányok a XXX. Berzsenyi Helikoni Napok 2020. szeptember 4-i, *Magyar női lektűr szerzők a XX. században* című, budapesti konferenciáján elhangzott előadások szerkesztett változatai.

A szecessziós líra képei. A zivatar, a vihar nem csak kint, bent, a lélekben is pusztít, az álmok zaklatóak, a vágy emésztő, a világ FÁRADT, a nő Adysan erős és könnytelen utat jár.

Feltűnően kevesen kezdenek azonban bele manapság akár csak egy ilyenféle szintű, minimális kor- és műfaj történeti, esztétikai szintű utalásrendszer regisztrálásába, és még kevésbé felfejtésébe, ha Erdős Renée-ről esik szó. Pedig az elmúlt másfél évtizedben egy szűkebb szerzői és irodalomértelmezői kortárs körben sokad-szorra, visszatérően Erdős Renée felfedezése és újrafelfedezése zajlik. Ő „az abszolút asszony”, a szemérmelenség, „a tüzes pátosz”, „a bátor érzelmesség”, „a nyílt testi-ség” megénekelője. Van, aki szerint ő az, „akit nem tudtak felzabálni a férfiak” (Bán Zoltán András), van (Menyhért Anna), aki így összegzi alakját, életét és munkásságát: „haladó, formabontó és konzervatív, erotikus versek, vidéki, szegény, ortodox zsidó család és katolizálás, polgári életmód, mély vallásosság, neuraszténia, labilis idegrendszer és lelkierő. Sikamlós témák, szex, fetisizmus, női ruhába öltözött, felékszerezett férfi, anyjába szerelmes fiú, leszbikus szerelem, gyilkosság, házasságtörés. Mégis mindig a határon innen. A normákat áthágni nem akaró olvasókat még nem riasztja el, de felsejlik az is, ami a túloldalon van.” Aztán ez a jellemzés hiperbolizáló-dik: már ő a, de legalábbis egy „szabad nő”. Mások (Kádár Judit) „erotikus, katolikus” címmel írnak róla, máshol antifeminista, ultrakonzervatív írónek nevezik. Megint mások „az emancipálódó polgári nő”-ként tekintenek rá, aki „a maga nő mi-voltát álszemérem nélkül vállalja” és „a testi szerelemhez való jogát hirdető merész szerelmes-erotikus verseket ír”.

Valójában azonban ez az időről-időre újra előkerülő – részben helytálló – kortársi kritikai-értelmezői rácsodálkozás az Erdős Renée-jelenségre meglátásom szerint mókuserékben pörög, és egy ideje nemigen talál új nézőpontokat. Ennek csak kis részben lehet magyarázata az, hogy a szerző árnyéka, kánonbéli hiánya, a szerző témáinak vagy minősítésének alsó regiszterbe sorolása rávetül a kritikusra/elemezőre is – bármilyen igazságtalan és szakmaiatlan megközelítés is ez.

Az értelmezői horizont tehát nem, vagy nagyon kevésbé tágul: Erdős Renée regénybe, ponyvaregénybe illő élettörténete mondódik fel újra és újra. (Mondjuk ki, okkal, hisz lepkegyűjtőként vadászta le kora nagyságait, legalább a csodálatukat, mentorálásukat és barátságukat begyűjtve: Adyt, Babitsot, Kadosa Marcellt, Eötvös Károlyt, Molnár Ferencet, Jászi Oszkárt, Szabó Ervint, Kiss Józsefet, Pfeiffer Károlyt és a nagybetűs férfit, Bródy Sándort, majd Fülep Lajost. Elég impozáns névsor.)

Erdős Renée életregényében kétszer – egyfelől hasonló eszközrendszerrel, azaz a fülledt és asszonytól furcsa, folyton pulzáló és irodalmi alkotásokba csatornázott, bugyborékoló, de kifolyini ritkán hagyott nemiséggel, testiséggel, másfelől nagyon-nagyon más szerzői attitűddel, nagyon más befogadói regiszternek készített, nagyon más műfajú alkotásokkal – tudott korának sikerszerzője lenni. És ahogy többen összegzik: az első olyan magyar asszony volt, aki az irodalomból volt képes el-tartani saját magát és időszakonként családját is. Hosszú-hosszú ideig meglehetősen fényesen. (Hogy csak egyetlen példaként a rákoshegyi Erdős Renée-villára utaljak.)

Mai kritikusan, értékelői az előbbieket mellett a mai kánonból való hiányát állapítják meg folyamatosan és visszatérően. A szex-testiség-nemi élvezet-nemi elhajlások, sőt perverzítások vagy szinte a blaszfémiaig tágított fülledt erotikáját emlegetik mint legfőbb jellemzőit.

Valójában azonban szinte kizárólagosan társadalom- és mentalitástörténeti szempontokkal felvértezve és attitűddel közelednek hozzá: nőíróságának merész-ségét, modernségének elemeit, illetve a tömegkultúrában való megmártózásának és leginkább elsöprő és nemegyszer indokolatlannak tartott üzleti és eladási példányszámjai sikerének okait keresik. Sok esetben a választ kevésbé találják. Vagy nőíróságának, nőléteinek, testiség-megjelenítésének egyediségét és elsőségét állapítják meg. De jóval jellemzőbbek a kijelentések, mint a kifejtett, a történeti visszatekintésű és kontextualizálású, multikauzális értelmezések.

Sokkal kevesebben, alig vannak, akik műveinek esztétikai értékét próbálják kutatni, de rendszerint ők is megállnak ott, hogy a lektúrszerző kontra nem lektúrszerző ismérveit kémlélik. Valójában inkább igazi elemzés nélkül, a ponyva-, a lektúr- vagy a tömegirodalmi értelmezési kereteken belül is bizonytalankodva vagy tájékozatlanul igyekeznek másokat is meggyőző kijelentéseket, kinyilatkoztatásokat tenni.

De ha a komoly, a felszín alatti rétegek és hatások esztétikai vizsgálataihoz csak nagyon kevés esetben jutunk is el, az állandóan felmondott társadalom- és mentalitástörténeti terepen is lenne bizony dolgunk. A vizsgálatok forgótengelye ugyanis minden esetben a nőiség, a testiség és annak irodalmi megjelenítése, valamint a nő és az irodalom lehetséges és szövevényes kapcsolatrendszere – azaz legtöbbször annak csak szűk szelete –, de rendszerint ezt önmagában teszik, és a kérdés történeti előzményei és kontextusa hiányzik; ezért itt leginkább erről fogok szólni.

KITÉRŐ

A nők történetére vonatkozó európai társadalom- és mentalitástörténeti-irodalomtudományi-szociológiai-nő- és társadalmi nem-tudományi stb. vizsgálódások már évtizedek óta zajlanak, a hazai történeti kutatásokban pedig két-három évtizede sűrűsödtek meg a nőtörténeti kutatások. Mindazonáltal napjainkban is, még a tudományos igényű munkákban is nemegyszer komoly ismerethiány mutatkozik, és az adatok, a források nem kellő ismerete miatt könnyen megcáfолható értelmezések születnek, míg más kötetek eredményei átgondolt, szisztematikus forrásfeldolgozások alapján fogalmazódnak meg. Az eligazodást nem segíti bennük az az indulattól korántsem mentes attitűd, ami ha nem is minden, de sok-sok nőtörténeti és nőtudományi munka sajátja, és ha nyíltan sokszor nem is kimondva, de a szerző pontosan érzékelhető érzelmi azonosulásáról vagy távolságtartásáról tanúskodik, de mindenképp átszínezi valami személyes érzelmi viszonyulás is. Mindezt tovább nehezíti az értelmező, a szerző indulattól, sőt, politikai-ideológiai nézetrendszerétől korántsem mentes attitűdje által diktált, sokszor az eredeti műtől elhajló értelmezé-

se. Ez meglehetősen sok feminista (nem ritkán egyenesen tudomány-ellenes) munka sajátja, és ha nyíltan nem is kimondva, de a vizsgált szerző pontosan érzékelhető érzelmi, ideológiai elutasításáról vagy távolságtartásáról szól, illetve nemegyszer sokkal inkább korunk politikai helyzetére való reflektálásként értelmezhető.

Ezért is ítélem roppant furcsának, hogy az elemzők többsége szinte kizárólag a 20. század felől közeledik Erdős Renée-hez és műveihez. Ez az attitűd és időbeli kapcsolattörténeti behatárolás, sőt vakság valószínűleg sokkal érthetőbbnek látszik saját korának elemzői esetében. De számomra tényleg megfejthetetlen, hogyan maradt el mindeddig – különösképpen a nőirodalom bárminemű kérdéskörében – az Erdős Renée-jelenség 19. század felőli olvasása és értelmezése.

Pedig számos, eddig nehezen magyarázható, általában csak jelenség-leíró, és nem jelenség-magyarázó kérdés és problematika válaszai kínálkoznak fel és értelmeződnek, ha a 19. század irányából közelítünk hozzá, és az Erdős Renée-jelenséget innen vizsgáljuk. Márpedig ha innen figyeljük őt és művészetét, akkor egészen más feleleteink szülehetnek, és Erdős magányosságáról, újító lépéseiről is kiderülhet, hogy nagyon is sok társa volt, friss hangja pedig csak lármásabbul tudott megszólalni sokaknál vagy ügyesebb lavírozással sikerült még éppen a kor erkölcsi, közérzési határain belül tartani az egyébként frivol tematikát és hangot. Itt kell utalnom arra a furcsaságra is, ami máig fennáll: a dualizmus korának irodalmi jelenségei még a szakírók körében is sokszor vakfoltnak számítanak, és az elmúlt évtizedek óriási erőfeszítéseinek ellenére is nemegyszer lehetetlen vállalkozásnak tűnik, hogy a 20. századi kutatók a 19. század vég irányából indítsák pl. a modernség, a progresszió felé vezető jelenségek magyarázatát.

TEHÁT NŐKÉRDÉS ÉS IRODALOM. NŐIRODALOM ÉS ÍRÓSÁG

Ha valaki a magyar nőtörténet problematikájának vizsgálatára vállalkozik, azzal kell szembesülnie, hogy a ténylegesen figyelmet keltő és szélesebb körben is észlelhető sűrűsödési pontok közül az egyik, ha nem éppen az első: az önállóság, a professzionalizálódás útjára lépő nőírók kérdésköre. A kérdés és a róla több hullámban újrainduló vita már a 19. század első harmadában, 1830 tájt előkerült, majd a század közepének, második felének – ekkor még csak – irodalmi közéletének nyugalmát borzolta fel – de azt nagyon –, és tette több évtizedre állandósuló és rendre visszatérő vitatémává. A nőírók kérdéskörének tárgyalása a nők szellemi és anyagi önállóságának, autonómiájának, autorizációjának, valamint véleményalkotásának és saját önképük reflexióis és önreflexív megfogalmazásának lehetőségeit (is) érintette, és a probléma tematizálása a nőírókat is mind egyenesebb és egyértelműbb válaszra, kiállásra sarkallta.

Kétségtelen, hogy a 19. század közepén a magyar nők nyilvános fórumokon való megmutatkozása még nagyon szűkkörű volt, és a közgondolkodásban általánosnak számított az a nézet, amelyet Madách Imre is vallott akadémiai székfoglalóján a *Nőről, különösen esztétikai szempontból* címmel elmondott beszédében: „A nő

korábban fejlődik, de teljes férfiúi érettségre sohasem jut; könnyebben felfog és tanul, de teremtő géniusz hiányával az emberek irányadó szellemei közé nem emelkedik. Ő mindig csak a szenvedő, sohasem a beható elemet képviseli, s innen, míg a dilettantizmus legkedvesebb kontingensét szolgálja, soha a művészetet és tudományt lényegesen előre nem vitte. [...] A nő alárendelt, testi és lelki ereje védelmet, ápolást keres, az erősebb férfiú lelkében éppoly érzéseket költ, mint az elhagyott gyermek, a hervadó virág, megdermedt madár.”

A nőkérdés, a hagyományos női szerepek megváltozása és mind szélesebbre nyílása pedig – mint társadalmi jelenség – már igazi korproblémává nőtt a 19. század utolsó harmadában. A 19. századvégi Magyarország (de amúgy Európa) sztereotip nőképe szerint ugyanis a tipikusnak tekintett magyar nő – Mikszáth Kálmán meg látása szerint: „[...] szép, deli, eleven, kívánatos, jól süt, jól főz, férjét meggyámolítja, gyerekeit fölneveli, jár mulatságokba, míg fiatal – a templomba, mikor öreg, s összes földi munkálkodása rendszerint ezekben találja határát is.

A kivételek [mint Mikszáth szerint Veres Pálné, az első nőiskola alapítója] annyira ritkák, hogy szinte csodálatosaknak, különöseknek látszanak e lankasztó hazai levegőben, hol még ma is kicsinylő hangon bölcselkednek arról, hogy az aszszony kezébe a főzőkanál való.”

A 19. század második felében formálódó, szakosodó és szétváló szaktudományok sorának új kutatási eredményei azonban erőteljesen megtépázták a korábbi nőképet, és ezzel az elvárt női társadalmi szerep-felosztást, és már egészen új válszokat és rajzolatokat mutattak fel. A nagyipari termelés, a polgárosodás, az urbanizációs és megélnékül migrációs folyamatok Európában egészen új körülményeket teremtettek – nők sora kényszerült valamiféle munkavállalásra (hogy csak egyetlen kérdéskört említsek).

Még ma is kevesen tudják, de legalábbis kevés szó esik róla, hogy a 20. századi női szerepváltásokhoz vezető folyamatok jelentős része nem a 20. század elején – és bár az első világháború alatt és után a minőségi mellett mennyiségi téren is hatalmas változások következtek be ebben, de nem is a Nagy Háború után –, hanem Magyarországon már a 19. század 40-es, 50-es, 60-as–70-es évtizedeiben indultak meg. És talán még megdöbbenőbb, mégis igaz, hogy a női önállóság, az anyagi függetlenedés modernizációs útján az írónők, a színésznők egy már ott lépkedő csoporttal találkoztak. Ők a prostituáltak. Azaz – kétségtelenül – egy kisebb számú, szerencsésebb csoportjuk. Míg ugyanis a nagyüzemi munkába kényszerülő nők vagy a városi cselédség valójában nem volt képes munkájából egyedül az önfenntartásra sem, nemhogy a családfenntartásra, a prostituáltak, azaz pontosabban: a prostituáltak egy szerencsésebb köre – ha keserves és szörnyű áron is – képes volt rálépni a tényleges női önállósodás és önfenntartás útjára. Amellett, hogy nemegyszer és az időben előre haladva nemsokára a prostituált romlottságának hangoztatása mellett – amelyben végtelen sok igaztalanság van, hisz legtöbbjük kényszerből jutott erre a sorsra – személye és léte mindinkább a szabadosság-szabadság fogalmának ráértésével idéződt meg és értelmeződött.

A prostituált (és majd annak irodalmi megjelenítése), a fizetett testi szerelemből élő nő léte és a róla való diskurzus pedig durván megtámadta és kikezdte a kor nőmodelljeit. Nemsokára pedig már egy olyan nőmodellt teremtett meg, aki előtt – ha nem is garantáltan, és pokoli durva árat fizetve érte – az anyagi függetlenség és pénzügyi önállóság elérésének lehetősége is megnyílt. Vulgárisan azt mondhatom: ez aztán alaposan ki is verte a biztosítékot. Egyfelől. Másfelől viszont például szolgált, inspirációt és megerősítést adott a normasértéstől nem visszakokozó vállalkozóknak, lányoknak és asszonyoknak.

A téma és a szereplők frivolsága azonban nemegyszer gyakorlatilag egyfajta „másbeszédet” teremtett. Azaz sokkal inkább a prostitúcióról folyt a társadalmi diskurzus és a hangos vita – kevéssé tudjuk, de akár a parlamentben vagy az összes akkori médiafelületen és könyvtárnyi irodalomban –, mint magáról a tényleges alapproblémáról: azaz a női önállósodásról, a nő férfi nélkül való önfenntartásáról. Holott közben a női szerepváltás útján a 19. század második felétől a nők hangsúlyos és felvállalt megjelenése egyre erősödött a nyilvánosság terében, szociológiai-pszichológiai-lélektani-antropológiai-testmérettani stb. vizsgálatok indultak arról, milyen és mire alkalmas a nő.

A 19. század második felétől megsűrűsödött az egyéni női normasértők száma (itt példaként az irodalom környékén járókból válogattam: Szendrey Júlia – Kánya Emilia, Satanella, Vay Sarolta/Sándor, Jászai Mari, Fesztyné Jókai Róza lépéseire gondoljunk), s ezek az esetek – bár zajos botrányokat kavartak – folyamatosan lazították a nők normasértésének társadalmi elutasítását. Olyannyira, hogy a 19. század utolsó harmadában a normasértő női személy már egyenesen sztárkultusz tárgya és elindítója lehetett (pl. Fedák Sári). Mind erőteljesebben alakulni kezdtek egyes, a női identitáshoz kötődő társadalmi csoportok (színésznők, íróknők, szerkesztőnők); bizonyos, a nőket érintő irodalmi (pl. író-nő-kérdés), művészeti (pl. színésznő-kérdés – Blaha Lujza, Laborfalvi Róza), társadalmi kérdések (pl. nagyvárosi cselédség, munkásság, prostitúció) köré csoportosulva formálódtak a női szerepváltás lépései. Mindezek pedig mindinkább megteremtették, sőt felkorbácsolták az új női foglalkozások és térnyerés igényét, miközben azok elfogadását is nagyban segítették. Ennek nyomán a hagyományos női szerepektől eltérő, új női csoportok, újfajta női identitások mintázatát formálták meg és dolgozták ki, sőt, új női életmodelleket alakítottak ki (elől jártak benne a színésznők: Jászai Mari, illetve a sztárkultusz kialakítása-kialakulása, amely Fedák Sárihoz köthető). Innentől új női célok kezdtek artikulálódni – pl. egyre szélesebb körű munkavállalás, választójog, emancipációs törekvések, személyiségi jogok, egyenjogúság stb. kérdéséhez kapcsolódó vélemények – és fogalmazódtak meg, a 19. század végével, a századfordulón pedig a női emancipációs mozgalmak és törekvések intézményesülése is megindult (lapalapítások, női egyletek stb.).

Ebbe a rendszerbe helyezve Erdős Renée *írói útja* egyáltalán nem magányos és – kétségtelen, egy szűk, az irodalmi közegben is megforduló, nem túl széles körű nőközösségben – az írónői léte és választásai nem is feltétlen kirívóak. És újítnak véggépp nem mondhatóak. Inkább azt mondhatjuk, épphogy egyenesen vezetett egy

már kitaposott útra egy saját világát, közegét szűknek érző nőt, hiszen női példák sora állt előtte. Egyáltalán nem tűnt megvalósíthatatlannak, hogy előbb a színházi világban való önállósodáshoz, majd mikor az önnön tehetségtelensége miatt besült, az irodalmi világban való helytaláláshoz vezesse. Az írónői lét Erdős Renée-nek a már mások által kipróbált női, asszonyi út nagyon is elfogadott szerepeket, megoldásokat kínált – és ő ezekkel maximálisan élt is és elfogadta azokat: a férfi mentorok segítségét pályája kiépítéséhez vagy a(z akár boldogtalan, de mégis csak) házasság vágyát és intézményét.

Ehhez képest azonban egészen más szempontokat vet fel, hogy íróként Erdős Renée szépírói munkáiban hasonló kérdésekről mit és hogyan ír, hogy szereplői milyen választások elé kerülnek, és az előállított helyzetekben miféle válaszokat adnak. Ahogy már említettem: egyik ikonikus művében például, az 1923-as *Nagy sikoly* zárásában a női szerepekből a női helyett a gyerek melletti anyaság választását.

Arról, hogy Erdős Renée, a modern nőíró szerzőként szereplőjének konzervatív válaszát alkotta meg – itt most egyetlen példaként *A nagy sikoly*ban, alapvetően a mai fogalom-meghatározás szerint –, esetleg már olvashattunk. Igaz, az Erdős-elemzések túlnyomó része folyamatosan oszcillált a valóságos női szerepválasztás és a szereplői útválasztás megjelentése között, és nemegyszer összemosta Erdős Renée saját sorsválasztásait autorként létrehozott szereplőinek választásával.

Arról viszont jóval kevésbé olvashattunk, hogy merész vagy új lépésnek számított-e – hogy csak néhány példát említsek – a kor szépirodalmi alkotásainak mezőrendszerében a testiség és a házastársi és anyai szerep közötti választás nyílt tematizálása. (És akkor még egyáltalán nem is szoltam a testiség, a testi vágy megjelenítéséről az – úgymond – modern magyar irodalmi hagyományban. Más-hol többször és hosszan írtam már pl. az erotikáról szóló versbeszéd rózsá- és méh/füllánk szimbólumrendszerének egyre nyíltabbá és erotikusabbá feszítéséről, mind szélesebb körű elterjedéséről, illetve arról, hogy a 19. századi újromantikus lírikusok miként vívták meg öldöklő harcukat, hogy a magas irodalom regiszterébe a testi vágy nyílt megjelenítése is bekerülhessenek.) Vagy éppen fordítva, Erdős Renée csak egy, a közhangulatot amúgy is nagyon foglalkoztató és izgató kérdést jó érzékkel emelt be szépirodalmi műbe, és tudatosan, a többség számára még éppen elviselhető határig feszítette a húrt, miközben nem mellesleg, remek üzleti vállalkozásként óriási példányszámban adta el munkáit. De hasonlóan érdekes eredményeket hozhatna – mondjuk az is –, hogy *A nagy sikoly* asszonysorsa, testképe és az arról való beszéde – a botrány izgalma mellett – milyen felszabadító és elgondolkodtató erővel bírt a kor női olvasói számára, akiknek a szexualitáshoz való viszonya kiérleletlen és rendkívül szűkre szabott volt, a házasságon belüli és kívüli testi kapcsolat, szexuális élvezet témája kimondatlan, kipróbálatlan és talán tiltott is volt.

Nyilván ehhez a megfelelő befogadói közeget kellett megtalálni, és mint oly sokak, ezt a lehetőséget, köztük Erdős Renée is – az akkori viszonylatokban – hirtelen megapolisszá növvő Budapesten kereste, mind önmaga számára, mind elsődleges olvasóira gondolva.

Visszatérve tehát a női szerepváltás folyamatához, a nők térfoglalása addigra egyre szembeszökőbb lett a polgárosodó és urbanizálódó nagyvárosban, ahol a centrum-periféria viszonyrendszere valamint a perszonális kapcsolathálózat-építés és ennek megítélése, elfogadása már gyökeresen máshogy alakult, mint a falvak vagy kisvárosok kisközösségeiben. Először az keltett feltűnést, hogy a nők egyre több új nagyvárosi helyszínen jelentek meg és birtokba is vették azokat. Valószínűleg ez az erőteljes női térfoglalás – mint valóban igen modern jelenség – is közrejátszott abban, hogy a nagyvárosi urbanizációs környezetre sokan máig az újjító, a „modern” törekvések helyszíneként tekintenek (opozícióban az „elmaradott” vidékkel). Másfelől a civilizációs nagyváros mindinkább a nők megbotlásának, a bűn, a fertő stb. helyszíneként kezdett objektivizálódni. A fizikális térfoglalással egy időben a nők érzelmi önállósodása, identitáskeresése, önálló gondolkodásának artikulálása (azaz az érzelmeik szerinti társválasztás, a lelki életük gondjainak és akarataiknak megfogalmazása és kiélése, a tanulás és tudásfelhalmozás igénye, új képességek megszerzésének vágya stb.) is megindult, ahogy erre korábban már utaltam.

A modern nagyvárosi nő szimbóluma a 19. század közepétől – ahogy a század mindent elsöprő kaméliás hölgy-szimbóluma, majd a századfordulón a kegyetlen fővárost is jelzi – az önnön testéből megélt, abból saját egzisztenciát építő, anyagilag is önfenntartó prostituált lett (nem pedig a testetlen lelki társ vagy a hűséges házastárs és anya). A századfordulóra pedig például Lux Terka, egy másik író nő a fővárost így állította olvasói elé – szinte napra pontosan az előadásom elején idézett Erdős Renée-vel egyidőben:

„És itt csapja be a könyvet az olvasó. Végignézte Budapestet. A szép, kedves, elegáns, könnyű erkölcsű, okos, raffinált Budapestet, aki csodás karriert futott meg. Az anyja tót napszámos-asszony, az apja sváb pallér s ő maga, a borzas, repülő hajú, mezítlábos kis Schneider Fáni, előbb a Rácváros utcaporában játszik, később a hajdani Szent Péter külvárosban, részeg lókupeceknek és halkereskedőknek énekel, még később a mostani Gizella-téren, a német-színházban, aztán magyar kokott lesz belőle és az emberek megszámálhatatlan légióját örli össze szép fogával.

És a mi Budapestünk. A milliószer elátkozott, megvetett, kipellengérezett, gyűlölt, bemocskolt: kőasszony, aki gúnyos, hunyori szemével hidegen, biztosan néz maga elé, anélkül, hogy az ujját is megmozdítaná. Nincs rá szüksége. Ezren fekszenek lába előtt, holtan, véresen, mocskosan, koldusan, az ő fanatikus szerelmesei, kiket ő tett tönkre ő szívta ki a vérüket, agyvelejüket, ő ropogtatta össze a csontjukat, ő cifrázkodta el a vagyonukat s azután ellökte őket magától. És jöttek az új hódolók, az új őrzöngők, az új szerelmesek és megismétlődik, nem, folytatódik az asszony munkája, aki embervért iszik, aranyat eszik és két karját hívogatóan, csábítóan nyújtja ki az ország négy sarka felé.

És az emberek jönnek, északról, nyugatról, mindenünnét. Az ország szegény, se kultúrája, se hatalma s az emberek gazdaságról, kultúráról, hatalomról álmodnak az éjszakában. Hiába! Ez a kőasszony csak hiteget, röpke kéjt ad, de boldogságot és

nyugalmat nem osztogat. Csak elvesz. Mindent: boldogságot, nyugalmat, becsületet és az életet.”

Ebből a nézőpontból azonban Erdős Renée megtorpant, és nem lépett erre az útra. Nagy hatású írásait a nőkérdés 19. századi viszonyrendszere felől nézve tehát korántsem lehet újítónak láttatni. Különösségét nem ebben kell keresni és megfogalmazni. Sokkal inkább azt szükséges megvizsgálni, hogy – leválasztva ténylegesen végigjárt életútjáról – a műveiben megfogalmazott tartalmak és üzenetek valójában mit és hogyan szólnak hozzá ehhez a korkérdéshez. Annak elemzése például, hogy Erdős Renée milyen érzékkel és írói tudással volt képes megjeleníteni azt az óriási, sokak által nehezen elfogadott felismerést, hogy a női lélek, a női test és a női erotikus vonzalom létezik, hogy a házasságban és a személyes kapcsolatokban ez miként jelentkezik mint új szempontrendszer és hogyan működik, vagy hogy erről szépirodalmi közegben szó eshet és milyen bátorsággal, milyen választásokkal és milyen végkifejtéssel, nyelvezettel stb. ábrázolódik és íródik meg, sokkal érvényesebb válaszokat ígér. Ebből a szempontból a „női befűtött földi kis paradicsomot”, a női erotikát az írásaiba beemelő Erdős Renée éppen hogy végtelen sztereotip, sőt, nyárspolgári és a kor – Madáchéhoz hasonló vagy a Mikszáth által említett – férfitársadalmának elvárásaihoz igazodó választ ad például a már emlegetett, talán leghíresebb regényének, *A nagy sikoly*nak a lezárásában, amikor minden addigi nyugtalanító ígérete és így várakozásunk ellenére is visszakozik a főszereplő a nőiségének megélésétől és az anya-szerepbe lép vissza (már ha ezt visszalépésnek lehet értékelni). Ennek a váratlannak mondható, sokak által az előzmények miatt falsnak érzett döntésnek és választásnak, az ígért és a megvalósulás dichotómiájának művészi kimunkálásáról, miértjeiről, bátorságáról avagy bátortalanságáról, a szerzői akarat, őszinteség és annak művészi megformáltsága közötti bonyolult rendszernek a vizsgálatából kibontakozó kép bizonyíthatja vagy cáfolhatja Erdős Renée írói minőségének újításait.

Úgy vélem – itt csak egyetlen szempontot kiemelve – bizonyosan érdemes például a 19. századi korproblematikák felől nézni személyes lépéseit és olvasni életművét. Az Erdős Renée-magyarázatok sarokpontja, azaz az Erdős Renée mint nőíró-jelenség tehát minimum újragondolásra és finomhangolásra szorul.

Az Erdős Renée-irodalom másik sarokpontja lektűrszerzőként való megítélése. Valószínű, pontosabb és eredményesebb is a tömegirodalom megnevezéssel és értelmezésével közelíteni hozzá. Erdős Renée népszerűsége is azonnal értelmezhetőbb, ha a 19. század közepétől a tömegkultúrában lezajló folyamatokat összeolvasnánk az Erdős-életművel, hiszen nyomban kiderülne, hogy a tömegirodalmi, de a magas irodalmi regiszterig fel sem látó piacon könyvtárnyi olyan irodalom született már fellépéséig, amely nyíltan a szexualitást, a nemi vágyat, a nemi elhajlásokat és más-ságot választotta témájául. (És hogy konkrét példákat is állítsak, ahol a prostitúciós és az irodalmi élet egy nőben összehajlik: talán a két legismertebb Jászai Mari és a leginkább Krúdytól és Krúdyból ismert, *A Hétk*ben is publikáló, több kötetet megjelentető, a legmagasabb társadalmi presztizsú eliteknek szalont fenntartó Pilisy Róza neve. Ők egyrészt igen hasonló, másrészt egészen eltérő utat találtak a polgári és a

társadalmilag megbecsült magán-, köz- és irodalmi életbe. Még ha ez az út azonban rendkívül kivételesnek és kivételezettnek számított. De ha nagyon-nagyon esetlegesen is, de létezett.)

Igaz, hogy csak néhányuknak, de a kivételezetteknek az újonnan formálódó színészi vagy írói stáusz menekülésnek és felemelkedésnek látszott, elérésével sikerült felkapaszkodniuk a társadalmi ranglétrán, akár évtizedeken át fényűző életet is élhettek, elfogadást nyerhettek, és példájuk erősen érzékenyítette a kor társadalmát is.

Hosszan folytathatnám még, de nem teszem. De talán ez a néhány gondolat elfogadhatja Önökkel is, hogy Erdős Renée folyamatos újrafelfedezése, illetve a róla szóló eddigi megállapítások ismételtetése helyett végre valóban olvassuk Erdős Renéeét. Megúsztatatlannak látszik. Ismerjük meg őt és sajátos művészetét, melynek nem feltétlen az új és tiltott tematika, a női szerepvállalásban tett lépéseinek elsősége a legfőbb jellemzője, hanem az a befűtött földi kis paradicsomot ígérő, hitegető, de boldogságot nem adó, kitárulkozóan őszinte, de egyben viharokat gerjesztő, nyugtalanító hang, amely a testi véráram-tolulások mellett kimutathatóan Ady és Babits verssorait és versbéli hangjait is felkorbácsolóan és megtermékenyítően felajzotta.

Vagy keressük meg, hogy a testiségen kívül például hogyan jelentkeznek munkáiban a 19. század nagy, a századvégre vulgarizálódott és a közvéleményt is foglalkoztató kérdések. Csak egyet említek még a lehetségesekből: a milióelméleti tanok, a vulgárdarwinizmus kiválasztás és kiválasztódás tételei, üzenetei, amik alól nem pörgött ki az idő (Vö. az *Új sarj* címválasztását a Hippolyte Taine-féle milióelmélet végletes determinizmus-tanával). Mindazt, ami végül is sok-sok testi odaadása mellett is – legalábbis saját maga számára és mára – csak fals ígérlet, napjainkra pedig fakuló műtadarab maradt. Mert ahogy egy másik versében írta, valószínű, ma is értelmezendő például, amikor arról ír, az igazi életben már nem is volt kire és mire várnia.

Vannak leányok, remegő szüzek,
Csókot nem adnak soha senkinek.
Vágyuk fehér, miként az imádságuk,
Órangyal őrizi az álmuk,
S tavasszal, ha a hóvirágok nyílnak
S ébred a kert: magukban sirnak.
Ilyenkor szomoruk, halványak
És vőlegényre várnak.

Vannak asszonyok, szomorúk, szüzek,
Csókot nem adnak soha senkinek.
Vágyuk biboros, mint az alkonyég,
Szemükben hideg, szent csillaga ég

Az eltemetett, elfeledett multnak,
Ritkán mosolyognak. Sok titkot tudnak,
A szavuk zengő, mint egy régi óra
Finom ütése. Kedves, szép halottak.

Becsukott kertek... alvó paloták...
Lelkükben egy színes mesevilág
Csodái múlnak és fakulnak...
Fák, mikről ismeretlen, nagy virágok
Hímporos szirmai hullnak...
Bennők minden áldás – és minden átok.
Csak nagyon jót és nagyon rosszat láttak,
Korán öszültek, korán elfáradtak,
És bucsut mondtak a világnak...

Vannak leányok, remegő szüzek...
S asszonyok, akik semmire se várnak...

Irodalom

- ADY Endre 1906, *Erdős Renée*, Budapesti Napló 1906. január 21.
- BALASSA József 1926, *Erdős Renée csodálatos élete*, Literatura 1926/4.
- BÁN Zoltán András 2018, *Akit nem tudtak felzabálni a férfiak*, Erdős Renée *Ifjúságunk* című kötetéről, *Élet és Irodalom*, 2018. augusztus 24.
- DRESCHER Pál 1930, *A magyar könyvtermelés és a főváros könyvolvasása a háború utáni években*, Magyar Szemle 9. kötet, 1930/5–8. sz.
- ERDŐS Renée 2018, *Ifjúságunk*, szerk. MENYHÉRT Anna, Bp., Szépművészeti Könyvek
- ERDŐS Renée 2016, *A nagy sikoly*, Budapest, Szépművészeti Könyvek
- Erdős Renée*, A Hét, 1901/43, 714.
- HOVÁNYI Béla 1927, *Erdős Renée. Irodalmi tanulmány*, Miskolc, Magyar Jövő
- ILLÉS Endre 1930, *A Brüsszeli csipke. Erdős Renée regénye*, Nyugat, 1930/20, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00500/15571.htm>
- ISZLAI ZOLTÁN 1990, *Az orgazmus történetisége. Erdős Renée: A nagy sikoly*, *Élet és Irodalom*, 1990/4, 11.
- KAFFKA Margit 1910, *Erdős Renée: Az aranyveder*, Nyugat, 1910/12, <http://www.epa.hu/00000/00022/00058/01662.htm>
- KARINTHY Frigyes 1910, *Erdős Renée: Aranyveder*, Renaissance, 1910. június 25.
- KÁDÁR Judit 2001, *A „zseniális poétalány”. Erdős Renée szubverzív lírájáról*, *Alföld*, 2001/6, 57–67.
- KÁDÁR Judit 2006, *Erotikus, katolikus*, Erdős Renée, 1879–1956, Magyar Narancs, 2006/45.
- KÁDÁR Judit 1997, *„A legerotikusabb magyar írónő”: Erdős Renée*, *Műhely*, 1997/5. sz. 43–47.
- KRÚDY Gyula 2004, *Bródy Sándor vagy a nap lovagja*, Bp., Noran
- LEHOTAI [KOSZTOLÁNYI Dezső] 1902, *Erdős Renée: Jöttem hozzátok*, A Hét, 1902/12.
- LYKA Károly 1902, *Két költő. Erdős Renée – Harsányi Kálmán*, *Új Idők*, 1902/51, 547.
- MENYHÉRT Anna 2013, *Női irodalmi hagyomány: Erdős Renée, Nemes Nagy Ágnes, Czöbel Minka, Kosztolányiné Harnos Ilona, Lesznai Anna*, Budapest, Napvilág Kiadó

- MENYHÉRT Anna 2016, *Egy szabad nő, Erdős Renée regényes élete*, Bp., General Press Kiadó
- RADNÓTI Sándor 1991, *Erdős Renée: A nagy sikoly, Polcz Alaine: Asszony a fronton*, Holmi, 1991/10, 1369–1372.
- SÍPOS Balázs 2002, *A felszabadult sikoly*, Mozgó Világ, 2002/12, <https://web.archive.org/web/20071024145220/http://www.mozgovilag.hu/2002/12/11%20Sipos.htm>
- SOMLYÓ Zoltán 1902, *Erdős Renéhez*, Magyar Génius, 1902/4.
- SZÁSZ Zoltán 1904, *A nőírók ellen*, Jövendő, 1904/16, 11.
- I. SZENES Piroska 1927, *Lavinia Tarsin házassága, Erdős Renée regénye*, Nyugat, 1927/21.
- [VOINOVICH Géza] 1902, *Erdős Renée: Versek*, A Hét, 1902/49, 788–789.

SZENES MÓNICA: *Gránátalma*